

عکس حرم بارگاه با ننه جان

زینبی آن سال به دل ننه جان افتاده بود که باید صحن و سرای حضرت رضا را زیارت کند، ولی مگر به همین راحتی بود که یک نفر دلش تنگ جایی شود که تا به حال ندیده بود و بعد هم ساکش را ببندد و بسم... سفر که به هزار سختی و بدبختی تدارک دیده می شد شروعش با خودمان بود و پایانش با خود حضرت رضا^(ع). شاید به همین دلیل رسم شده بود که هرکس به مشهد مشرف می شد، یک مشهدی هم اول اسمش می چسباندند تا بگویند که این آدم پایش به ارض اقدس رسیده است. آن سال هم به دل ننه جان افتاده بود که باید به پابوسی آقا برود. ننه جان می گفت آقا او را طلبیده است. ننه مرضی احوال بود و دلش می خواست که قبل اینکه مرگ به سراغش بیاید، چشمش به گنبد و بارگاهی که همه عمر حشرتش را کشیده است، بیفتد. من هم دلم می خواست آخرین آرزوی پیرزن را برآورده کنم. آن سال خودم را به آب و آتش زدم تا بتوانم دست ننه جان را به ضریح مشهد برسانم. ننه جان همه اسباب و اثاثش را در یک ساروق بست و همراه ما راهی شد. در جاده های شوسه با سرعت ۴۰ کیلومتر در یک اتوبوس مملو از مسافر و اسباب خودمان را به شهر مشهد رساندیم. اصلا خود رسیدنمان به مشهد در آن اوضاع نابه سامان جاده ها که ناامنی بیداد می کرد، خودش معجزه امام رضا^(ع) بود. ننه سلام و صلوات از زبانش نمی افتاد. افتادیم توی راسته پایین خیابان. دنبال یک جای ارزان قیمت می گشتیم تا از پس مخارج سفر بر بیاییم. آخر به کاروان سرای گمرک رفتیم و یک حجره اجاره کردیم. بعد هم راهی حرم شدیم. ننه سر از پانمی شناخت. انگار این سفر فقط برای ننه تدارک دیده شده بود. آخر سر چشمان کم نوش به گنبد طلا پرفروغ شد و دوستان چروک خورده اش در مشبک های ضریح آقا گرہ خورد. این اتفاق افتاد و ننه به آرزویش رسید. در مسیر برگشت نوجوانی جلویمان را گرفت تا ما را به عکاس خانه ای بفرستد که می توانستیم با تصویر ضریح عکس ببندازیم. چند تا نقاشی حرم روی دیوار بود. من خودم از تصویر زیبایی نقاشی شده از صحن و سرای حرم مطهر به همراه آهو خوش آمد، اما ننه جان چشمانش را به تصویر ضریح گرہ زده بود. ننه دلش می خواست درحالی که انگشتانش ضریح خیالی را زیارت می کند عکسش ماندگار شود. همان کار را هم کردیم. ننه وسط ایستاد و به خیالش واقعا داشت حضرت را زیارت می کرد. ننه این تصویر را خیلی دوست داشت. عکس حرم بارگاه سال های سال است که ما را به یاد ننه و آن زیارت می اندازد.

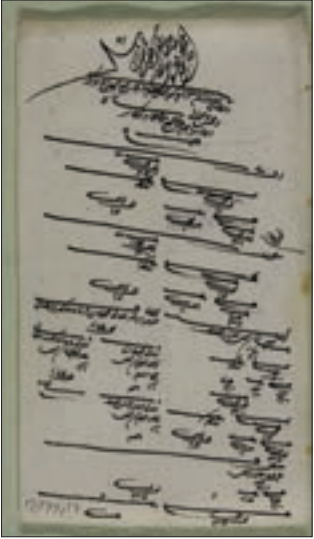

می روم به عدلیه حقیقی!

در طول تاریخ بسیاری از افرادی که به آن ها ظلمی شده و جایی برای اجرای عدالت و دست یافتن به حق خود نیافته اند، دست به دامان حضرت رضا^(ع) شده و عرض حاجت به عالم آل محمد^(ص) رسانده اند. نامه ای که در روزنامه بهار به تاریخ ۱۳ ربیع الثانی ۱۳۲۹ قمری به چاپ رسیده، یکی از همین عرض حال هایی است که منجر به نظم خواهی به محضر حضرت رضا^(ع) شده و نشان می دهد مردم هر جا کار داده استخوانشان می رسیده وسایه ناامیدی بر سرشان می افتاده است. به حرم پناهنده می شدند: «خدمت آقای میر بهار، بنده حاجی سید نصر... در طهران یک اسب داشتم، فروختم به علاء خلوت و یک سند از او گرفتم که پنجاه و شش تومان قیمت اسب را دوماه به من بدهد. پس از دوماه شنیدم علاء خلوت از طهران به مشهد آمده است. چون خیلی تنگ دست بودم به خیال دریافت وجه اسب، مشارالیه را دنبال کرده و به مشهد آمدم تا طلب خود را مطالبه نمایم. گفت سند را بده دیگر به تو می دهم که آخر ماه صفر پولت را بپردازم. قبول کردم. آخر ماه صفر مطالبه کردم، باز طفره رفت. به ایالت اظهار داشتم و در حضور ایالت هم اقرار کرد که سید از من پول اسب طلب دارد، ولی باز طفره رفت و پول مرانداد. ایالت گفت به محضر شرع رجوع کنید. رجوع کردیم در محضر شرع منکر شد و گفت من در پارک یک تفنگ به این سیده داده ام چون شاهد نداشت، بدپروقتی شد. من همان انکارنامه او را از محضر شرف گرفتم و اقرار نامه او را هم از محضر ایالت که چند نفر از محترمین بودند، صورت گرفتم. ما را به نظمیه رجوع دادند. در نظمیه هم اقرار کرد که طلب سید صحیح است. در این بین شنیدم که از جانب ایالت به مأموریت می خواهد برود. به رئیس نظمیه اظهار داشتم. ایشان فرستادند حسب الامر ایالت. اسب های او را توقیف کنند تا طلب مرا بدهد. مشارالیه به عدلیه منتظم شد و از من ادعای شرف کرد. من هم به عدلیه رفتم و از قضا عدلیه هم تعطیل شد. مجدد به ایالت عرض کردم. ایالت فرمودند فردا صبح بیات اسب را آورده قیمت کنند، هر چه از قیمت اولیه اش کسر شده بود، به تو داده و اسب را هم به تو خواهیم داد. صبح رفتم خدمت حضرت ایالت و علاء خلوت هم حاضر شد. اسب هم حاضر شد. آقای ایالت فرمودند سید برخیز اسب را بردار، فردا هم بیان یک چیزی به تو بدهم و برو. من عرض کردم آقا من برای گدایی نیامده ام من به اطلاع خود ایالت طلبی دارم، باید طلب من داده شود زیرا این اسب شش ماه است به درشکه بسته شده و پانزده تومان بیشتر نمی آرد. حضرت ایالت فرمودند برخیز پاشو برو! شما دور هم جمع شدید این اوضاع را درست کردید ما را به این روز انداختید مردم را چاپدید حالا با هم بروید قسمت کنید صدایتان در نیاید. من عرض کردم خیر بنده جایی را نچاپیدم و در طهران برای دولت نوکری کردم و نان خوردم. حالا اگر این اظهارات بنده را درج فرمایید اقلا دلم راحت است که دو نفر با وجدان از درد دل من خبردار خواهند شد. حالا هم می روم توی حرم، در عدلیه حقیقی و فریاد می کنم. شاید دادرسی به فریاد من برسد.»

۱۵

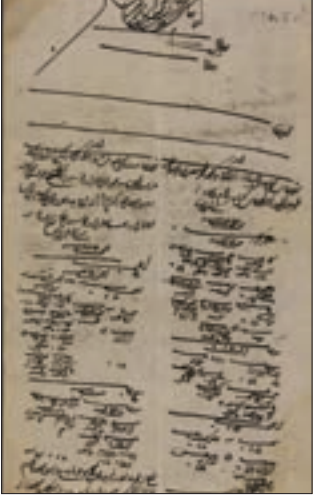

گزارش مربوط به روشنایی حرم در شب های ماه مضان ویلایی قدر سال ۱۲۴۷ قمری (دوره صفوی)

مراسم احیای شب های قدر از دوره صفویه در بارگاه ملکوتی امام رضا^(ع)، به صورت یک سنت هر ساله انجام شده است. در این ایام، مستغلات و دکان های مربوط به حرم مطهر رضوی تعطیل و بر خلاف شب های دیگر که چراغ های پیه سوز حرم و شمعدان ها در همان ابتدای شب خاموش می شده است، در این شب ها تمامی صحن ها را شب تا صبح روشن نگه می داشته اند. ناگفته نماند، روشن نگه داشتن حرم در این ایام آن هم در زمانه ای که برق نبوده، واقفان را به صرافت وقف روشنایی در شب های قدر انداخته است، آن چنان که در اسناد باقی مانده، نام بسیاری مانند«مرتضی قلی بیگ» و موقوفه اش را با این موضوع ثبت کرده اند. او یکی از واقفانی است که سال ۱۰۸۲ قمری، یازده باب دکان در مشهد را می بخشد تا در آمدشان صرف روشنایی روضه منوره در لیالی متبرکه همچون شب های قدر شود. این وقف نامه بر اساس خواسته واقف این طور اجرا می شود: «در این شب های خاص که ابواب آن آستان ملائک پاسبان مفتوح است، خدام ذوی الاحترام هر شب ۹ عدد شمع مومی را شامل شش عدد در شرفه های مشرفه ضریح مبارک، یک عدد در شمعدان صفه بالای سر مبارک، یکی در شمعدان صفه پس پشت مبارک و دیگری در شرفه شریفه در طلا نصب کنند.» مرحومه «شهربانو بیگم» هم شش دانگ مزرعه ده مظفر رادر سال ۱۲۱۳ هجری قمری وقف حرم مطهر حضرت رضا^(ع) کرده تا بتواند به فروغ این وقف، سوخت و روشنایی مسجد بالا سرا در ماه مبارک رمضان، شب های جمعه و لیالی قدر تأمین کند. او در وقف نامه اش قید می کند که در این ایام، دو چراغ شب تا صبح بسوزد.

- برگزاری آیین نخل بندان

شب شهادت حضرت علی^(ع)

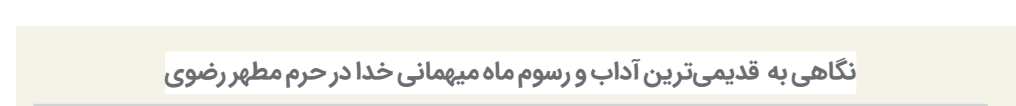

هزینه های صورت گرفته برای برپایی مراسم نخل

بندی در ۲۱ ماه مبارک رمضان سال ۱۱۱۷ قمری (دوره صفویه)

اما در میان همه این رسوم برگزاری مراسم شب شهادت امیر المؤمنین علی^(ع) ارج و قربی دیگر داشته است. در قدیم معمول بوده در این شب، خدام، نخل مانند ی را که با پارچه های سیاه آراسته شده بوده در صحن عتیق به حرکت در می آوردند که به نخل بندان شب شهادت حضرت علی^(ع) معروف بوده است. سوای این آیین که دیگر به تعزیه دارد، تغز تعزیه داری و روضه خوانی در آن هم رایج بوده که اسناد و موقوفات باقی مانده گواه آن هستند.

برای نمونه «میرزا ابوالحسن صاحب نسق» در سال ۱۱۲۹ هجری قمری رقباتی را در چناران وقف کرده که بخشی از عواید آن تمام صحن های حرم را با شمع، چراغ نفتی یا چلچراغ های قدیمی چراغانی می کرده اند که زحمت زیادی داشته است، اما بعدها با آندن برق به شکل پرشکوه تری انجام می شود.

نگاهی به قدیمی ترین آداب و رسوم ماه میهمانی خدا در حرم مطهر رضوی

افطاری رسمی دیرینه در آستان جانان

کمال سیستانی

ماه رمضان و ایام مبارک آن، اسباب برگزاری آیین های مختلفی در حرم مطهر رضوی شده که بی صرف موقوفه بر آنان، شاید هرگز ادامه پیدا نمی کردند. موقوفاتی که از سیاه جوهر خورده برکاغذشان، می توان نشان آداب و رسوم مختلفی را یافت که معنایی جز ارادت و آستان بوسی ندارند. در سطرهای بعدی از این آداب و رسوم گفته ایم و موقوفاتی که سبب ماندگاری آن ها شده اند.

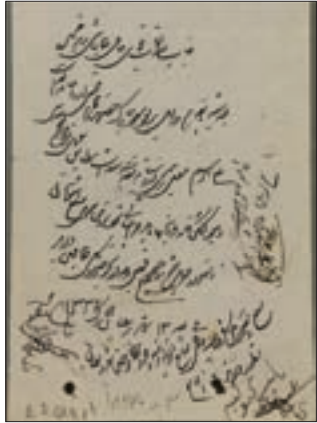
- تصحیح و کتابت قرآن کریم

دستور العمل متولی وقت آستان قدس درباره قرائت قرآن در حرم رضوی به مناسبت ایام ماه رمضان. سال ۱۲۳۰ قمری (دوره قاجار)

در قدیم به دلیل رایج نبودن صنعت چاپ و همچنین حرمت قرآن کریم، کتابت کلام... به صورت دستی و تنها به دست علما و دانایان امر انجام می شده. ولی با این همه خالی از اشکال نبوده و گاهی به سهوا اشتباهاتی نیز در آن رخ می داده است. در آستان قدس رضوی برای اینکه کلام... مجید از هرگونه تحریف یا غلط سهوی دور باشد، هر سال طی مراسمی که تنها در ماه مبارک رمضان برگزار می شده، قرآن های دست نویس، بازخوانی و تصحیح می شده اند. در این مراسم که هر روز (تا ۳۰ روز) انجام می شده، قاریان و حافظان ۳ ساعت به غروب مانده در ایوان طلای صحن قدیم گرد هم می آمدند و یک جزء قرآن را تلاوت، تفسیر و تصحیح می کرده اند. در این رسم و سنت که به آن «مقابله قرآن ها» می گفته اند، حضور مصحح کتابخانه آستان قدس رضوی واجب بوده است.

- برپایی جشن میلاد امام حسن^(ع)

روشنایی و چراغانی شب میلاد امام حسن در سال ۱۳۲۲ قمری

برپایی جشن میلاد امام حسن مجتبی ^(ع) در نیمه ماه رمضان یکی دیگر از سنت های دیرین در حرم مطهر رضوی بوده است. این مراسم که پس از اذان مغرب در ایوان طلای صحن قدیم بر پا می شده، شامل پذیرایی از مهمانان ویژه با شربت و شیرینی بوده است. خدامان در این شب تمام صحن های حرم را با شمع، چراغ نفتی یا چلچراغ های قدیمی چراغانی می کرده اند که زحمت زیادی داشته است، اما بعدها با آندن برق به شکل پرشکوه تری انجام می شود.

یا همان مهمان سرای امروزی حرم، سفره سحری خدام و کارکنان را پهن می کرده اند، می خوانده اند. پس از سحری خوردن خادمان، مناجات خوانی دوباره از سر گرفته می شده و تا اذان صبح ادامه داشته است. با طلوع آفتاب، حافظان موظف بودند آیات قرآن کریم را طبق معمول هر روز قرائت کنند. این برنامه هر سحر در ماه مبارک رمضان اجرا می شده است، با این تفاوت که در شب های قدر دیگر نقاره نمی نواختند.

- روضه خوانی خادمان حرم در ماه مبارک رمضان

صورت مخارج مربوط به روضه خوانی از ۱۹ لغایت ۲۴ ماه رمضان در حرم مطهر رضوی. تاریخ سند ۱۳۲۲ ق (دوره قاجار)

در ایام ماه مبارک رمضان، مؤذنان موظف بودند، چهار ساعت از شب گذشته، با حضور در گلدسته های حرم، هم صدا با یکدیگر به ذکر مناجات بپردازند. از آنجا که در این دوران شهر وسعتی نداشته و حرم نقطه مرکز این دایره بوده است، مردم هر کوی و برزن شهر می توانسته اند، نوای مناجات خوانی را بشنوند.

بنابر این شب زنده داران این امکان را داشته اند، همان طور که از شنیدن مناجات آرام می گیرند. زیر لب نیز آن را زمزمه کنند. این کار تقریبا چیزی شبیه به باز کردن پیچ رادیوهای امروزی و دم گرفتن با نوای مناجات خوان بوده است.

در کنار مناجات خوانی، روضه خوانی در ایام ماه مبارک رمضان هم بسیار باب بوده به طوری که واقفان نیک اندیش، موقوفات بسیاری را هم برای آن در نظر گرفته اند که «حاج محمد حسن میرزا منتصرا الملک» یکی از آن هاست. او در سال ۱۲۲۰ هجری قمری، یک باب کاروان سرا را وقف آستانه مقدسه حضرت رضا^(ع) می کند تا بخشی از عواید و درآمد آن، صرف روضه خوانی در ماه مبارک رمضان در مسجد گوهرشاد شود.

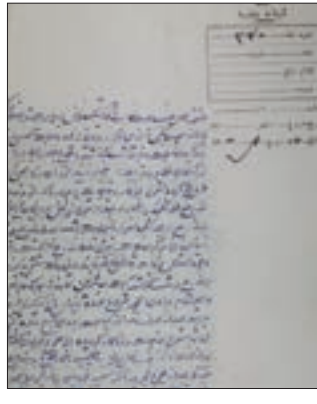
همچنین «سلطان حسین میرزا نیرالدوله» در سال ۱۳۱۶ هجری قمری، رقبات بسیاری را وقف کرده است و در سیاهه آن می نویسد: «بخشی از درآمد این موقوفه همه ساله برای روضه خوانی در بعد از ظهر سه روز قدر (۲۱، ۱۹، ۲۳ ماه مبارک رمضان) بر سر مقبره واقف و همچنین اهدای مبلغی (برابر با شرایط مندرج در وقف نامه) به فقرای زوار و غیر زوار، سادات و غیر سادات مستحق در روز بیست و سوم رمضان در همین مکان صرف شود».

آستان قدس رضوی بوده است. قدمت قدیمی ترین سند موجود در مرکز اسناد آستان قدس رضوی هم که به این موضوع اختصاص دارد، به دوران صفویه می رسد و زیر عنوان آن سال ۱۱۱۱ هجری قمری درج شده است. موضوع اطعام زوار و در ادامه آن افطاری دادن و پذیرایی از روزه داران آن چنان مهم بوده است که رد و نشان آن را در بسیاری از موقوفات باقی مانده از عهد صفوی تا کنون هم می توان دید.

برای نمونه در وقف نامه «محمود بیگا» که باقی مانده سال ۱۱۲۰ هجری قمری و شامل رقباتی نظیر پنج دانگ کل مزرعه خیرآباد، دو دانگ قنات درویش بیگ و شش و نیم جریب زمین در مشهد مقدس است، آمده که بخشی از درآمد حاصل صرف پخت حلیم ماه مبارک رمضان برای مستحقان شود و اگر درآمد از ماه مبارک رمضان اضافه آید، صرف پخت حلیم برای دیگر اوقات سال شود.

همچنین مرحوم «میرزا حسین فرزند سید محمد جعفر محرر» هم رقباتی را در سال ۱۲۸۱ قمری وقف حضرت رضا^(ع) کرده تا هر ساله یک ثلث درآمد آن، صرف افطاری طلاب، فقرا و مساکین شود. آداب و رسوم ماه مبارک رمضان اما در این دو خلاصه نمی شود و می توان آیین هایی نظیر تصحیح و کتابت کلام... قرآن کریم، برگزاری مراسم شب قدر و شب های احیا، جشن میلاد حضرت امام حسن مجتبی ^(ع)، مناجات خوانی و نقاره نوازی در سحر را هم به این فهرست افزود.

- نقاره نوازی و اعلام وقت سحر در حرم مطهر رضوی

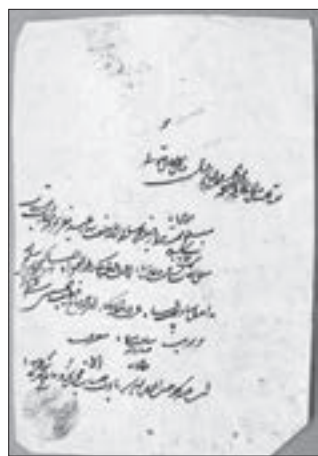
دستور العمل کشیک نویس آستان قدس رضوی درباره نحوه فعالیت خدام، فراشان و مؤذنان و دیگر کارکنان حرم رضوی در ماه رمضان. سال ۱۳۰۳ خورشیدی (آخر دوره قاجاری)

نواختن نقاره ها که تا هنوز هم در آیین ها و اعیاد مختلف و رویدادهای بزرگ می توان صدای آن را در آسمان مشهد شنید، یکی از آدابی بوده که با رسم و مشق مشخصی در ماه مبارک و خاصه در وقت سحر برگزار می شده است. اسنادی که از دوره صفوی و قاجار باقی مانده می گویند، هر سحر ماه مبارک، به دستور متولی آستانه، نقاره چیان پس از خواندن مناجات سحر، وظیفه داشتند در نقاره خانه حاضر شوند و سه ربع تمام (۴۵ دقیقه) نقاره بزنند. این صدا زمان طبلخ سحری و پهن شدن سفره ها را اعلام می کرده که «اعلان طبلخ سحور» نام داشته است.

در ادامه، مؤذنان مناجات خود را از سر می گرفته اند. مناجات خوانان در نوبت دوم تا زمانی که در «کارخانه خادمی»

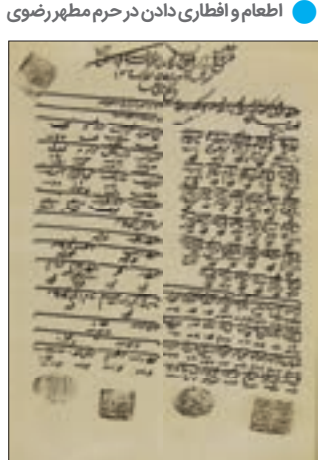
نخستین خبر چاپ شده با موضوع ماه مبارک رمضان در مطبوعات خراسان نخستین خبر درج شده در مطبوعات قدیمی درباره ماه مبارک رمضان مربوط به مرمت ایوان و صحن عتیق توسط والی خراسان است. در رمضان ۱۲۷۰ هجری قمری است. جریده کاغذ اخبار در ۴ رمضان این سال (۱۰ خرداد ۱۲۳۳ خورشیدی) می نویسد با اینکه حرم در دست مرمت است، اما فوج زوار نیز در حال آمد و شد به مشهد هستند. ۸ ذوالقعدة ۱۲۷۰ این جریده در خبری به چند نکته اشاره می کند که حال و هوای ماه مبارک در حرم مطهر رضوی به ویژه در روز عید فطر را پیش چشم تماشا می گذارد. خبرنگوس نخست می نویسد: از آن قراری که در روزنامه این ولایت نوشته بودند به جهت امنیت راه ها، زوار بسیار از اطراف ممالک محروسه به ارض اقدس آمده اند و معهدا در اجناس ما کولات آنجا تسعیری بهم نرسیده و همه چیز فراوان و ارزان است. دیگر نوشته اند که در روز عید فطر اجرای شلیک توپ و غیره به قاعده معموله بوده و همه را در حرم مطهر به صرف شیرینی و شربت دعوت نموده اند. طبلخ غذا برای فقرا و غریبان از محل موقوفات هم نکته دیگری است که در ادامه این خبر می توان دید: «دیگر نوشته بودند که در ایام ماه مبارک رمضان و لیالی احیا، علاوه بر طبلخ مقرر ی سرکار فیض آثار، شبی ۲۵ من برنج اعلا حده هم برای فقرا و غریا طبلخ شده است.»

- قدیمی ترین سند با موضوع ماه مبارک رمضان

اعطای خلعت به محمد صالح حسینی. خطیب آستانه سال ۱۰۲۱ هجری قمری

باید گفت، برگزاری مراسم عید فطر در حرم مطهر رضوی یکی از قدیمی ترین آداب و رسوم حرم مطهر است تا آنجا که قدیمی ترین سند باقی مانده با موضوع ماه مبارک رمضان هم که به یادگار مانده از سال ۱۰۲۱ هجری قمری است، به این موضوع اختصاص دارد و آن اعطای خلعت به محمد صالح حسینی، خطیب آستانه، به مناسبت فرا رسیدن عید فطر است که گویا رسمی معمول و رایج بوده، اما جالب است بدانید در هیچ کدام از این اسناد قدیمی اشاره ای به برگزاری نماز عید فطر در حرم مطهر رضوی نشده است. زیرا مردم تا دوره قاجار نماز عید فطر را در مصلا ی شهر برگزار می کرده اند.

صورت هزینه ها و مواد غذایی تهیه شده در روز پنجشنبه ۱۱ ماه مبارک رمضان در کارخانه زواری (مهمانسرای مخصوص زوار). سال ۱۳۰۲ قمری

اما از این مهم تر، آیین اطعام و افطاری دادن به فقرا و مساکین است که خدام اسباب آن را در مهمان سرای حضرت یا همان کارخانه زواری مهیا می کرده اند. برابر اسناد باقی مانده در دوره قاجار به مهمان سرای حضرت «کارخانجات مبارکه» می گفتند که به دو بخش کارخانه مبارکه زواری (ویژه پذیرایی از زوار) و کارخانه مبارکه خادمی (ویژه پذیرایی از خادمان) تقسیم می شده است. کارخانه مبارکه زواری در همه شب های ماه مبارک پذیرایی می کرده اند. برای همین کارکنان کشیک حرم به خانه نمی رفتند و در محل کارخانه خادمی افطار می کردند. در این اسناد حتی نوع غذا و چگونگی پذیرایی از مهمانان هم نوشته شده است. برای مثال براساس فصول مختلف سال غذاهای چون قورمه، بورانی، بادمجان، آش، پلو با گوشت، پنیر، ماست، انواع میوه، شربت سکنجبین، حلوا و شیرینی در فهرست طبلخ قرار می گرفته و پرداخت هزینه تهیه این مواد غذایی نیز بر عهده